

ринку і Вінницю, а 30 серпня вступили в Київ. Проте вже наступного дня до міста увійшли денікінські війська генерал-лейтенанта М.Бредова, який примусив українські підрозділи залишити Київ. 4 вересня 1919 фронт київської групи українських військ було відтягнуто на лінію Козятин–Бердичів. Сподівання налагодити бойову співпрацю з денікінським командуванням не справилились. Останнє перенесло військові операції на Правобережну Україну, розпочавши наступ проти частин української армії. За цих умов Директорія УНР оголосила 24 вересня 1919 війну Добровольчій армії і урядові Півдня Росії.

Недовготривалою виявилась і єдність двох армій – Галицької і УНР. Цьому сприяло протистояння урядів УНР і ЗУНР, яке особливо загострилось у вересні 1919. До того ж командування денікінських військ заявило про готовність вести переговори з УГА, але не визнавало уряду УНР, стоячи на позиції “єдиної та неподільної Росії” і вимагаючи, щоб армія УНР склала зброю. Галицьке командування одноосібно вступило в переговори з командуванням Добровольчої армії і 17 листопада 1919 уклало договір про перемир’я. Це призвело до роз’єднання українських армій і подальшої їх поразки.

Після розгрому денікінських військ на території Радянської Росії Червоною армією почався її наступ і в Україні. Знесилені боротьбою з денікінцями, а також епідеміями, підрозділи української республіканської армії не змогли протистояти їй і в другій половині листопада 1919 відійшли на територію Польщі. Частина українських формувань на чолі з генерал-полковником М.Омеляновичем-Павленком вирушила в похід у запілля на територію радянської України.

Літ.: Історія Українського війська. – Львів, 1992; Литвин С. Симон Петлюра у 1917-1926 роках. – К., 2000; Україна в огні й бурі революції 1917-1921. – Дніпропетровськ, 2001, т.1.

О.Й.Щусь.

**ВІЙНА ФРАНЦІЇ І РОСІЇ 1812.** Розпочалася без оголошення війни вторгненням французьких військ на територію Російської імперії поблизу м.Ковно (нині Каунас, Литва) в ніч на 12 (24) червня. Відбувалася за широкої участі місцевого населення на боці російської армії. У російській, а згодом в українській радянській історіографії дістала назву “Вітчизняна війна”.

Її вибух зумовили тривале, після Великої французької революції 1789, політичне й військове протистояння між обома державами, політика імператора Наполеона І, спрямована на встановлення свого панування в Європі і світі. 1810 суперництво між Францією і Росією набрало форми митної війни й супроводжувалося відновленням останньою торгівлі з Великою Британією на порушення договору про континентальну блокаду, яка за-

вдала великих збитків російській економіці. Тоді ж наполеонівський уряд розпочав підготовку до військового походу проти Російської імперії. З цією метою було створено “Велику армію”, яка включала близько 610 тис. вояків, майже 1400 гармат. Її більшу частину складали підрозділи французьких союзників – Пруссії, Австрії, країн Рейнського союзу, Варшавського герцогства, Італійського та Неаполітанського королівств.

Стратегія Наполеона I передбачала відокремлення від Російської імперії Прибалтики, Фінляндії, Білорусі, України, створення на їхніх теренах бар’єру проти російських впливів у вигляді держав-сателітів французького імператора. Важливе місце в цих планах відводилося Україні, де мали постати під французькою протекцією три державні утворення – Наполеоніда, Чернігівське і Полтавське герцогства. Водночас в обмін на підтримку походу на Схід уряд Франції обіцяв територіальні набутки за рахунок українських земель Туреччині – Причорномор’я включно з Кримом, Австрії – Волинь, Польщі – повернення значної частини Наддніпрянщини.

З огляду на воєнні готування Наполеона I петербурзький двір заходився зміцнювати своє міжнародне становище. 16 (28) травня 1812 було вчинено Бухарестський мирний договір, який поклав край російсько-турецькій війні. Того ж року Росія уклала союзні договори з Швецією і Великою Британією. У районах, прилеглих до майбутнього театру війни, нагромаджувалися запаси зброї і продовольства, здійснювалися фортифікаційні роботи, зокрема, на підступах до Києва і в самому місті. Для перебудови Київської фортеці було залучено 6 тис. солдатів і селян навколишніх губерній. До початку війни біля свого західного кордону Росія спромоглася зосередити близько 240 тис. вояків і понад 900 гармат.

“Велика армія” Наполеона I, яка розгорнула наступ, була поділена на три групи відповідно до головних напрямів своїх дій. Центральна група, спрямована до Москви, мала перед собою 1-у західну армію під командуванням генерала М.Барклая-де-Толлі, яка з боями почала відступати до Смоленська. На петербурзькому напрямі французів зустріла 2-а західна армія на чолі з П.Багратіоном. Ядро французьких військ, націлених на південь, складав австрійський корпус генерала К.Шварценберга (35 тис. вояків), який зайняв велику частину Волині. Але розвинути наступ йому не вдалося, незважаючи на посилення корпусом генерала Ж.Реньє (17 тис. вояків). Оборону тут утримувала 3-я західна армія генерала О.Тормасова (близько 45 тис. вояків), на допомогу якій з Молдавії вирушила Дунайська армія під командуванням адмірала П.Чичагова. Крім того, поблизу м. Мозиря (Білорусь) шлях французам на Південь перепиняв резервний корпус генерала Ф.Ертеля.

На центральній ділянці воєнних дій “Велика армія” впевнено просувалася вперед. 4-6 (16-18) серпня відбулася під Смоленськом перша велика битва, після якої російська армія продовжила відступ. 8 (20) серпня на посаду її головнокомандувача, яку спочатку обіймав імператор Олександр I, було покликано уславленого полководця М.Кутузова. Під його керівництвом було зібрано 132-тисячне угруповання для генеральної битви, яка відбулася біля с.Бородіно 26 серпня (7 вересня) проти 135 тисяч фран-

цузьких вояків, але не дала переваги жодній стороні. Задля збереження своїх сил і поповнення новими частинами російська армія без бою залишила Москву. Розрахунки Наполеона I, що тим самим він переможно завершив війну і примусить Олександра I до мирних перемовин, виявилися ілюзорними. Армія Кутузова, отаборившись біля с.Тарутіно, нарощувала сили, готуючись до наступу. 6 (18) жовтня вона завдала поразки авангарду маршала Й.Мюрата і того ж дня французи почали покидати Москву. Їхні спроби відійти у південні райони імперії, щоб перезимувати там і відновити боротьбу в наступному році, наштотувалися на спротив російського війська біля м.Малоярославця. “Великій армії” довелося відходити на захід спустошеною довкола місцевістю. 14–17 (26–29) листопада у ході боїв під час переправи через р. Березіна французькі частини зазнали катастрофічних втрат убитими і полоненими, залишивши всю свою артилерію і обози. Відтоді “Велика армія” як організована військова потуга припинила існування. Передавши командування Й.Мюрату, Наполеон I поспішив до Парижа. Після вступу російської армії 28 листопада (10 грудня) до м. Вільно (нині Вільнюс, Литва) воєнні дії перекинулися на терени Центральної і Західної Європи. 1814 вона була остаточно звільнена від наполеонівського панування. У війні 1812 Франція втратила близько 550 тис. вояків, Росія – майже 200 тис.

Боротьба, що розгорнулася проти інтервентів, сколихнула різні суспільні прошарки. З України для потреб російської регулярної армії направлялися транспортні засоби, продовольство, фураж. Полтавська, Чернігівська, Катеринославська, Херсонська губернії та м. Одеса поставили 6250 возів, понад 7300 коней, близько 14800 волів, великі партії борошна, вівса тощо. Там же було зібрано і передано для придбання озброєння майже 3,4 млн. рублів, багато пудів срібла і золота.

В усіх українських губерніях створювалося народне ополчення, підрозділи якого тримали, зокрема, оборону на лінії Овруч–Брянськ. Жителі Чернігівщини і Полтавщини на підмогу 3-й західній армії сформували 15 кінних козацьких полків. У м. Горошині підготовкою 5-го кінного полка полтавських козаків займався видатний письменник Іван Котляревський, який особисто очолив один з його ескадронів. Загалом до лав озброєного українського козацтва Полтавська і Чернігівська губернії направили 61 тис. чол. На Правобережній Україні осередками створення таких підрозділів стали Кам’янець-Подільський, Біла Церква, Тульчин тощо, на Півдні – поселення бузьких козаків. В окупованих французами районах діяли загони лісових козаків. Українські козацькі полки разом із підрозділами Донського та Оренбурзького козачого війська, Башкирії особливо відзначалися своїми блискавичними ударами у партизанській війні, яка набрала великих масштабів завдяки участі сільського і міського населення. Операції в тилу “Великої армії” проводили селянські загони, ватажками яких були, зокрема, українці Е.Четвертак (Четвертаков), Ф.Потапов-Самусь та ін. Водночас тисячі українців воювали у складі регулярних частин – драгунських, гусарських, кірасирських, гренадерських, піхотних полків.

Ставлення до французьких планів і дій щодо Російської імперії, однак, не було цілком однозначним серед населення. В Україні подекуди співчутливо сприймалися інспіровані наполеонівською агентурою чутки про визволення. До підготовки повстань на підтримку “Великої армії” прилучилася частина місцевої польської шляхти. Тим часом розпочаті влітку французьким Генеральним штабом переговори з представниками козацьких полків, сформованих на Наддніпрянщині, закінчилися невдачею. Попри обіцянку французької сторони подбати про відновлення козацької держави, відповідь, за свідченням очевидця перемовин генерала А.Дедема де Гельдерна, “вийшла невизначеною, ухильною, навіть негативною”, оскільки українські козаки “не бачили жодної вигоди в тому, щоб піти з-під російського панування, аби потрапити під владу Наполеона”.

Офіційно закінчення війни 1812 було проголошено маніфестом Олександра I від 25 грудня (6 січня 1813). Боротьба проти наполеонівської навали справила значний вплив на подальший перебіг суспільно-політичного життя Російської імперії, поширення серед її народів ідей національного і соціального визволення.

Літ.: Левицкий О.И. Тревожные годы. Очерки из общественной и политической жизни г.Киева и Юго-Западного края в 1811-1812 годах. – К., 1892; Fabry G. Campagne de Russie (1812). – Paris, 1900–1903, v.1–5; Богданович Я. Участие Харьковского драгунского полка в Отечественной войне 1812–1814 гг. – СПб., 1911; Де-Ла Флиз. Поход Наполеона в Россию в 1812 году. – М., 1912; Участие харьковского дворянства в Отечественной войне 1812 года по архивным сведениям из дел канцелярии Харьковского дворянского депутатского собрания. – СПб., 1912; Флоровский А.В. Отечественная война и Новороссийский край. – Одесса, 1913; Борщак І. Наполеон і Україна. – Львів, 1937; Український народ у Вітчизняній війні 1812 року. Зб. док. – К., 1948; Тарле Е.В. 1812 год. – М., 1958; Абаліхін Б.С. Український народ у Вітчизняній війні 1812 р. – К., 1962; Жилин П.А. Гибель наполеоновской армии в России. – М., 1974; Троицкий Н.А. Великий год России. – М., 1988; Ададуров В. “Наполеоніда” на Сході Європи. – Львів, 2007.

М.М.Варварцев.

**ВІЛЕНСЬКЕ ПЕРЕМИР'Я 1656** – угода про припинення війни між Російською державою та Річчю Посполитою. Підписана 24 жовтня повноважними представниками польського короля Яна II Казимира Ваза та російського царя Олексія Михайловича, завершивши переговори, які відбувалися у селищі Немежі під Вільно (нині Вільнюс, Литва) у серпні 1656. Царський уряд пішов на перемовини, побоюючись, що внаслідок послаблення Речі Посполитої значно посиляться позиції Швеції, яка конкурувала з Росією в боротьбі за Прибалтику. Повноважні представники Української козацької держави на чолі з Р.Гапоненком не були допущені за стіл пере-